

BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA DUL, YETİM VE KİMSESİZLERİ KORUMAYA YÖNELİK SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI

Şeyma DERECİ*

ÖZ: Osmanlı Devleti için Balkan Savaşları, askerî bakımdan büyük bir hezimet olmasının yanında, sosyal ve ekonomik bakımdan da devletin ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarının büyük bir kısmını terk ettiği bu savaş birçok kimseyi muhacir, yoksul, bakıma muhtaç dul ve yetim bırakmıştır. Bu da Osmanlı hükümetinin söz konusu muhtaçlar adına çeşitli tedbirler almasını ve sosyal yardım alanlarını genişletmesini kaçınılmaz kılmıştır. Balkan Savaşları sırasında ve akabinde yardım edilen kesim arasında askerî personelin ve şehitlerin ardında kalan aileler, dul ve yetimler öncelikli sıralarda yer almışlardır. Dul, yetim ve kimsesiz muhtaçlara hükümet tarafından merkezî yardımlar yapıldığı gibi başta Hilal-i Ahmer Cemiyeti olmak üzere dönemin yardım cemiyetleri aracılığıyla hem yurtiçi hem de yurt dışından şahsî yardımlar da yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Balkan Savaşları, Dul, Yetim, Muhacir.

THE APPLICATIONS OF SOCIAL WELFARE FOR WIDOWS, ORPHANS AND NEEDY DURING THE BALKAN WARS

ABSTRACT: For Ottoman State, the Balkan Wars were militarily a great defeat. Moreover, It caused the state to face with serious social and economic challenges. Because of this war that Ottoman State lost a large part of Rumelia, many refugees, the poor, widows and orphans were left in disrepair. It became inevitable for the Ottoman government to take various measures on behalf of the needy mentioned and to extend the areas of social welfare. During and after the Balkan Wars, widows and orphans and families who were left behind military personnel and martyrs took the first place in aids of government. Widows, orphans and the needy were helped by the government, they were also given personal assistance both domestic and abroad by means of the aid societies of the period, especially Hilal-i Ahmer Society.

Keywords: Ottoman, Balkan Wars, orphan, widow, refugee.

Osmanlı tarihinin en büyük felaketlerinden biri olan Balkan Savaşları'nın birinci safhası 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne saldırması ve ardından Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın savaşa dahil olmasıyla başlamıştır. Balkan bloğuna karşı Türkler kısa bir süre içerisinde büyük bir mağlubiyete uğradılar. Bu yenilgi üzerine Babıali hükümeti barış yapmak zorunda kaldı ve 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması imzalandı. Böylece savaşın birinci safhasında Osmanlı Devleti Edirne ve Rumeli ile Midye-Enez çizgisinin batısında kalan bütün Avrupa topraklarını kaybetti. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesiyle burada büyük bir siyasî

*Araş. Gör., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
seymadereci@trakya.edu.tr

boşluk ve dengesizlik meydana geldi. Diğer yandan Balkan Birliği Devletleri savaş sonucunda işgal ettikleri toprakları aralarında paylaşamayınca kendi aralarında ihtilaf başladı. Bulgaristan'ın daha fazla toprak almasını kabul etmeyen Yunanistan, Karadağ, Sırbistan ve Birinci Balkan Savaşı'na katılmayan Romanya birleşerek Bulgaristan'a karşı savaş açtılar. Bulgarların üst üste yenilmesini fırsat bilen Osmanlı Devleti, Türk menfaatlerini korumak için Meriç'e kadar Doğu Rumeli topraklarını geri almak için Midye-Enez hattını geçerek Edirne'yi geri aldı. Osmanlı Devleti'nin Balkan Devletleri ile ayrı ayrı imzalamış olduğu antlaşmalardan ilki olan ve Bulgaristan ile imzalanan 23 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile Balkan Savaşları sona erdi¹.

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti için çok ciddi kayıplara sebep oldu; Avrupa'daki topraklarının % 83'ünü, nüfusunun % 69'unu ve devlet gelirlerinin önemli bir kısmını kaybettiği gibi yılların birikimi sonucu oluşan Osmanlı askerî gücü yok oldu ve milyonlarca sivil insan hayatını kaybetti. Bununla birlikte Balkan Savaşları'nın getirdiği kayıplar sadece bunlarla sınırlı kalmadı. Balkanlar'da Müslüman Türklere yapılan baskı ve zulümler Balkan Savaşları sırasında şiddetli bir şekilde devam etti² ve birçok Türk her şeylerini bırakarak göçe mecbur kaldı. Aynı zamanda, Balkan Savaşı sonrasında da Osmanlı yönetiminin, terk etmek zorunda kaldığı topraklarda yaşayan Türkler, idareleri altında buldukları devletlerin hükümetleri ve ahalisi tarafından zulme uğradıkları için ülkelerini terk ederek Osmanlı topraklarına göç ettiler³.

Balkanlar'dan İstanbul ve Anadolu'ya yapılan kitlesel göçlerle ortaya çıkan sosyal sorunlar devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasî şartların

¹ Balkan Savaşları için ayrıntılı bilgi için bakınız: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, CİLT II, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991; Ali Fuad Türkogeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 57-113; Yılmaz Öztuna, "Balkan Savaşları Kronolojisi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 110, Bahar 2012, s. 23-26.

² İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 53-181.

³ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 26, 29-45; Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 53-54. Balkanlar'dan Anadolu'ya yapılan göçler hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK, Ankara 1990; Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları I*, Ed. Halil İnalçık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry, İstanbul 1980, s. 137-190.

elverişsizliği dolayısıyla ciddi sıkıntılara yol açtı⁴. Bu sıkıntılar öncelikle muhacirîn sorunu ile ortaya çıkmıştır. Muhacirlerin akın akın Osmanlı başkentine gelmesi ve bakıma muhtaç birçok ailenin ortaya çıkması sonucu Osmanlı hükümeti onların işe, istihdam, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını temin etme gibi ekonomik ve sosyal birçok mesele ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece ağır bir savaş süreci yaşayan Osmanlı hükümetinin savaşın yaralarını sarmak için aldığı önlemler arasında halk arasında yardıma muhtaç, kimsesiz, yetim kalmış çocuklar ve dul kadınlara yapılacak yardımlar ve alınan önlemler Osmanlı hükümetinin öncelikleri arasında yer almaya başlamıştır. Balkan Savaşları sonucunda yaşanan hezimetle Osmanlı Devleti sadece toprak değil büyük çapta yetişkin erkek nüfusu da kaybetmiş, bu ise Anadolu ve Rumeli’de birçok aileyi korumasız bırakmıştır.

Bir devlet politikası olarak kimsesiz, dul ve yetimlerin haklarının güvenceye alınmasına ve ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik modern anlamda sosyal yardımların Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulamaya geçirildiği ve günümüze kadar gelen işleyişin de temelini oluşturduğu görülmektedir⁵. Esasen dul, yetim ve muhtaçlara yardım etme fikri Osmanlı’nın ilk dönemlerinden itibaren mevcuttu. Dul ve yetimlerin geçimlerinin sağlanması, kimsesiz yaşlı ve çocukların ihtiyaçlarının karşılanması gibi sosyal yardım hususunda vakıf müessesesi önemli bir fonksiyona sahip olmakla birlikte,⁶ modern anlamda sağlık, eğitim, barınma gibi ihtiyaçların karşılanması için dul, yetim ve diğer yardıma muhtaç kişilerin toplum içindeki yaşamlarını garanti altına alma yönündeki girişimler, Tanzimat süreci ile birlikte gelişme göstermiştir⁷. Nitekim dul ve yetimlerin mallarını koruma ve onların toplum içerisindeki sosyal yaşamlarını idame ettirebilmeleri amacıyla devlet yöneticileri tarafından bir takım tedbirler alınmış⁸, kurumsal anlamda da 1851’de Eytam

⁴ Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 26.

⁵ Abdullah Martal, “Osmanlı İmparatorluğunda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler”, *Kebikeç*, Sayı 9, Yıl 5, 2000, s. 35-42.

⁶ Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 440; Murat Şen, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 521-523; Tefik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar; Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2006, s. 5.

⁷ Nadir Özbek, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 92, 2002, s. 13; Martal, *a. g. m.*, s. 37.

⁸ Ahmet Eryüksel, “Osmanlı Devleti’nde Dul ve Yetimler”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 8, 1998, s. 341.

Nazırlığı⁹, 1868'den itibaren ıslahhaneler, 1868'den itibaren Sanayi Mektepleri, 1872 yılında Darüşşafaka, 1896'da Darülaceze ve darüleytamlar kurulmuştur¹⁰.

Tanzimat sonrasında sosyal yardım alanında ve sosyal güvenliğin sağlanması hususunda birçok düzenlemeye gidilmekle birlikte¹¹, Meşrutiyet öncesi ve sonrasında sosyal yardımların uygulanmasına yönelik bir takım farklılıklar vardır. İkinci Meşrutiyet öncesinde yapılan sosyal yardım uygulamaları, özellikle Sultan Abdülhamit döneminde padişahın lütfü ve ihsanı şeklindeyken İkinci Meşrutiyet'le birlikte modern bir yapı oluşturularak devletin görevi şeklinde yerine getirilmeye çalışılmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in hal edilmesiyle birlikte meşrutiyet hükümetleri, devr-i sabıkın izlerini silmek amacıyla o devirde açılmış olan birçok sosyal yardım kurumu ve uygulamalarını yürürlükten kaldırmıştır. Meşrutiyet hükümetinin devr-i sabıkı kötülemek maksadının yanında modern bir sistem kurma arzusunda olduğunu da görmekteyiz.¹² İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte Trablusgarp Savaşı ve hemen ardından Balkan Savaşları hükümetin sosyal

⁹ Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi ve Sandıkları", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 14, Ankara 2002, s. 57-73.

¹⁰ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı'da Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 48, Sayı 1, 2007, s. 30-45.

¹¹ Martal, *a. g. m.*, s. 37-42; Yunus Özger, "Tanzimat Sonrasında Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüt Kanunnamesinin Tahlili", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, Güz 2011, s. 207.

¹² Yeni rejimle birlikte 1902 yılında Müslüman yetim ve kimsesiz çocuklar için bir yetimhane olarak kurulmuş olan Darülhayr-i Ali 1909 yılında kapatılmış (Bkz: Nadir Özbek, "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum*, Sayı 182, Şubat 1999, s. 75, 82-83). Yetim çocukları korumak ve dilencilikle mücadele etmek amacıyla 1876 yılında kurulmuş olan Darülaceze kurumunda idarî yönden değişiklik yapılmış ve Sultan Abdülhamit döneminde Dahiliye Nezareti'ne bağlı iken 14 Temmuz 1909'da nezaretin işlerinin yoğunluğu gerekçesiyle Şehremaneti'ne bağlanmıştır (Bkz: *Düstür*, Tertip 2, Cilt 1, s. 372-373). Ancak daha sonra Şehremaneti'nde faaliyetlerini tam olarak yerine getiremediği öne sürülerek tekrar Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır (Bkz: Servet Güngör, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Bir Hayır Örgütü: Darülaceze Müessesesi", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 81, Sayı 463-464, Haziran/Eylül 2009, s. 161). Hamidiye Etfal Hastanesi'nin ismi de Şişli Etfal Hastanesi'ne dönüştürülerek sabık padişahın sosyal hayır kurumlarındaki rolü halk nazarında yok edilmeye çalışılmıştır (Bkz: Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları 1839-1918", *Toplum ve Bilim*, Sayı 83, Kış 1999/2000, s. 126).

yardım alanlarını, daha ziyade, savaş dolayısıyla mağdur olan asker aileleri, şehit aileleri, dul ve yetimler üzerinde odaklamasına sebep olmuştur¹³.

Balkan Savaşı'nın resmî olarak ilan edilmesinin akabinde hükümetin savaştan mağdur olan dul, yetim ve bakıma muhtaç aileler için aldığı tedbirlerin başında muinsiz¹⁴ asker ailelerinin geçimini sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmak gelmiştir. Balkan Savaşları'nın başlaması ile savaşa alınan askerlerin bakmakla yükümlü oldukları ailelerinin perişan olmamaları için hükümet bazı tedbirler alma gereksinimi duymuştur. Muinsizler, askerlik hizmetinden muaf tutulur ve redif ve mustahfiz olarak görevlerini yerine getirirlerdi. Yani savaş veya seferberlik durumunda onlar da askere alınır ve bu durumda onların yükümlülüğünde bulunan anne, çocuk veya eşlerine bakacak kimse kalmazdı. Böyle ailelerin geçimlerini sağlayacak bir destekten yoksun bırakılmaması amacıyla Osmanlı hükümeti bir karar yayınladı. Ekim/Kasım 1886 tarihli Asakir Nizamnamesi'nde ailesine bakmakla yükümlü olanların askerlikten muaf tutulmasına karar verildi. Ancak Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine artan asker ihtiyacını karşılamak amacıyla silah altına alınan muinsizler için geçici bir kanun çıkarıldı. 5 Aralık 1912 tarihinde hükümet tarafından onaylanan geçici bir kanunla Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine silah altına alınan muinsiz redif ve mustahfiz askerlerin ailelerine maliye bütçesinden 14 Ekim 1912 tarihinden itibaren aylık 30'ar kuruş maaş tahsis edilmesine karar verildi. Muinsiz askerin terhis olmasından sonra ise bu maaş kesilecektir.¹⁵ Bu kanunun akabinde 2 Şubat 1913 tarihinde kabul edilen bir madde ile silah altına alındıktan sonra muinsiz duruma düşmüş olan ve terhisleri ancak savaşın sonunda yapılacak olan bütün askerlerin -nizamiye, ihtiyatiye ve redif-ailelerinin de aynı haklardan yararlanacakları belirtilerek onlara da maaş tahsis edilmesi karara bağlanmıştır.¹⁶ Ardından da 3 Haziran 1913 tarihinde

¹³ Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları", s. 127-128.

¹⁴ Muinsiz; annesine, evli ise karısına kendisinden başka bakacak kimsesi olmayanlar için kullanılan bir tabirdir. Askerlik yaşı gelenlerden muinsiz olanlar askerliğe alınmaz, ertesi seneye bırakılırdı. Bu şekilde muvazzaf askerlik süresini geçirenler, hiç askerlik etmeyenler dahi olurdu. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 573.

¹⁵ *Düstür*, Tertip 2, Cilt 5, s. 34-35; Nicola A. N. M. Van Os, "Taking Care of Soldiers' Families: The Ottoman State and the 'Muinsiz Aile Maaşı' ", *Arming the State, : Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, Ed. Eric J. Zürcher, New York 1999, s. 96-97.

¹⁶ *Düstür*, Tertip 2, Cilt 5, s. 53; Os, *a. g. m.*, s. 97.

bütün muinsiz askerlerin aileleri için maliye bütçesinden 10 milyon kuruşluk bir fon ayrılmıştır¹⁷.

Muinsiz asker aileleri için alınan kararların ardından hükümet, muhacirlerin gelmesi ile birlikte ortaya çıkan sorunları çözmeye yöneldi. Savaşla birlikte başlayan göç hareketi savaşın şiddetlenmesiyle birlikte kısa zamanda kitle göçüne dönüştü ve Türklerin Balkanlar'dan Osmanlı başkentine gelmesi ile kısa zamanda İstanbul sokakları taşınabilir malları ve hayvanları ile birlikte gelen muhacirlerle doldu¹⁸. İstanbul'a yoğun olarak gelen muhacirler burada perişan halde kalabalık bir kitle haline gelmelerinden dolayı onların Babıali yönetimi tarafından Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân edilmesi yoluna gidilmiş ve muhacirlerin taşra şehirlerine yaşam koşullarına uygun ve güvenli yerlere yerleştirilmesi için devlet büyük çaba sarf etmiştir¹⁹.

Balkan Savaşı ile birlikte çok yoğun bir şekilde muhacirîn sorununun yaşanması üzerine dul ve yetimlerin iskân ve istihdamlarının sağlanmasına çalışılmıştır. Nitekim 1914 yılı başlarında İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti'nden söz edilmektedir²⁰. Bu kurum Şubat 1914'te Balkan Savaşı'nın sona ermesinden sonra Balkanlardan Memalik-i Osmaniye'ye hicret edenlerin iskân ve istihdamları için alınması gereken tedbirler ve muamelelere dair bir proje hazırlamıştır. Bu projenin asıl maksadı

¹⁷ *Düstûr*, Tertip 2, Cilt 5, s. 510; Os, *a. g. m.*, s. 96-97.

¹⁸ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s. 125.

¹⁹ Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 107-115.

²⁰ Osmanlı Hükümeti önceleri göçmen işlerini özel bir teşkilata bağlama gereği duymamıştır. 1831 yılında Şehremaneti'nin kurulmasıyla göçmen işlerini bu kuruma havale ettiyse de Kırım Savaşı ve sonrasında sayıları gittikçe artan ve devlet için ciddi bir mesele haline gelen göçmen işlerini şehremaneti idare edemez duruma gelince göçmenlerin her türlü işleri ile meşgul olmak üzere 5 Ocak 1860 tarihinde bir Muhacirîn Komisyonu kuruldu. Bkz. Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s. 39-40, 54-58. Bundan sonra göçmen sayısındaki yoğunluğa paralel olarak muhacirlere yardım komisyonları kurulmuştur. Muhacir sayısı artınca bu tür idare merkezlerinin kurulmasına itina gösterilmiş, göçmen gelmediği durumlarda bu kuruluşların faaliyetleri pek görülmemiştir. 1908 yılından 1917-1918 yılına kadar devlet kayıtlarında muhacirîn idaresine rastlanmamıştır. Buna rağmen, Balkan Savaşı sırasında yeni ve çok büyük bir göçmen dalgasının gelmesi, yeni bir teşkilatlanmayı gerekli kıldığından 1914 yılında Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti-i Umumiyesi kurulmuş olduğuna dair bilgiler mevcuttur. (Bkz: Ahmet Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 106.)

muhacirlerin hızlı bir şekilde iskân edilmeleri ve sefaletten kurtarılmasının sağlanması ve bir taraftan da muhacirlerin yaşelerini temin etmek hususundaki malî sıkıntılar dolayısıyla bunlar üretken duruma getirilerek maliye hazinesinin masraflarının önünün alınmasıydı. Bu müdüriyetin önem verdiği konulardan biri de dul kadınların ve yetim çocukların iskânı, bir işe istihdamı ve tahsilleri idi. Bu proje ile dul ve kimsesiz kadınlardan çalışabilecek durumda olanlar ile çalışmaya gücü yetmeyenler ayrılarak çalışabilecek durumda olanların uygun hizmetlerde istihdam edilmeleri, çalışmayacak olanlar için ise bir dulhane tesis edilmesi öngörülmüştür. Yetim çocuklar hususunda da, onların tahsil, terbiye ve iskânlarına itina gösterilip, vilayetlerde dulhane ve yetimhane tesis edilerek kız çocukların kadınlar kısmında ve erkek yetimlerin ayrıca bir dairede muhafaza ve terbiyelerine itina gösterilmesi; eğitimlik eden kişilerin yanında iki sene okuyup yazma öğrendikten sonra sanayi alanında ve diğer müesseselerde görevlendirilmesi veya kendilerine çiftlikhane verilmesi düşünülmüştür²¹.

Rumeli'den İstanbul'a gelen göçmen kitlesinin kalabalık olması onlara barınacak yer temin edilmesi sıkıntısını da doğurmuştur. Nitekim birçok dul kadının savaş sebebiyle ortada kalması, bunların sefaletten kurtarılması ve faydalı işlerle meşgul olmalarını sağlayacak dulhanelerin tesis edilmesi gerekmekte idi. Bunun için mevcut hâlin ve maliyenin müsait olmamasından dolayı kızların evlatlık ve kadınların hizmetçilik yapmak suretiyle uygun ailelerin yanına verilerek nezaret altına alınabileceğinden, çalışabilecek olan kadın ve kızların tespit edilmesi ve çalışmayı kabul etmeyenlere de muhacirîn tahsisatından yardım yapılması Dahiliye Nezareti'nden Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine bildirilmiştir²². Hükümet ayrıca Rumeli felaketine uğrayan dul göçmenler için Şişli'nin üstünde bir mahalle teşkiline müsaade etmiştir. Teşkil edilecek mahalleden dul göçmenlerin ücretsiz arazi alabilmeleri ve çocuklarını darülacezeye gönderebilmeleri imkânı da sağlanmıştır²³. Kimsesiz ve bakıma muhtaç insanların korunması amacıyla kurulmuş olan Darülaceze'nin vatanından mahrum kalan şehit çocukları ve ailelerinin sığınması ile barınma kapasitesini aştığını 1914 yılına ait bir belgeden anlayabiliyoruz. Zaten mevcut ödeneği ile de idare edilmesinde günlük bulunan kurumun masrafı yeni gelen göçmenlerle bir kat daha

²¹ BOA, *DH. MB. HPS. M.*, 11/33; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 86-190.

²² BOA, *DH.*, *ŞFR.*, 103/77.

²³ *Halka Doğru*, Sayı 47, 27 Şubat 1329, s. 376.

artmıştır. Bunun üzerine Şehremaneti'nce²⁴ Darülaceze için gelir arayışına girilmiştir²⁵. Yine dul kadınların hem kendilerinin sefaletten kurtarılması hem de İstanbul halkının hizmetçi ihtiyacını karşılamaya yardımcı olmak için Darülaceze'de muhacir dul kadınlara bir pavyon²⁶ ayrılarak hizmetçilik öğretilip talep olursa hükümet eliyle hanelere gönderilmesi düşünülmüştür²⁷.

Hükümetin bir takım önlemler almasının yanında sorunların giderilmesi aşamasında aslı görevi savaşta yaralanan, hastalanan ve sakat kalan askerlere yardımda bulunmak olduğu halde daha sonra faaliyet alanını, her türlü felakette ihtiyaç sahiplerini kapsayacak şekilde genişletmiş bir kurum olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin büyük yararları görülmüştür²⁸. Nitekim cemiyet, savaşan ve yaralanan askerlerin, şehitlerin geride bıraktığı dul ve yetimlerin, elden çıkan yörelerden anavatana akın akın gelen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş; savaşın ortaya çıkardığı açlık, yoksulluk, işsizlik ve elverişsiz koşullar dolayısıyla hızla yayılan bulaşıcı hastalıklar gibi devletin birden bire yüz yüze geldiği felaketler karşısında kendine düşen görevin bilinciyle hemen harekete geçmiştir²⁹. Özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne

²⁴ Darülaceze'nin en önemli gelir kaynağı, Şehremaneti tarafından eğlence vergisinden alınan % 10'luk bir pay olarak tespit edilen ücrettir. Bkz: Güngör, *a. g. m.*, s. 166.

²⁵ BOA, *DH, UMVM*, 116/31. 3 Ekim 1914 tarihli aynı belgede Darülacezenin asıl geliri olan tiyatroların hâsılatından elde edilen aidatın, tiyatro sahiplerince zamanında ve tamamıyla ödenmediğinden türlü güçlükler çekilmiştir. Maddi sıkıntıyı gidermek için Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetlerinin de düzenledikleri müsamere ve sinema gösterilerinden Şehremaneti'nce Darülaceze için ödenek talep edilmesine söz konusu cemiyetler tarafından itiraz edilmiştir. Her iki cemiyetin gerekçesi, kendilerini doğrudan vatanın kurtuluşu ve selameti için kurulmuş bir cemiyet, Darülaceze gibi cemiyetleri ise ikinci derecede bir hayır müessesesi olarak add etmesidir. Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetleri bu itirazlarında muvaffak olduklarını 1917 yılına ait bir belgeden görmek mümkündür. Mezkûr belge için Bkz: BOA, *DH, UMVM*, 116/40.

²⁶ Pavyon bir müessesenin aksamından olan küçük ve münferit bina anlamına gelmektedir. Bkz: Raif Necdet Kestelli, *Resimli Türkçe Kamus*, Yay. Haz. Recep Toparlı vd., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004. Fransızca 'Pavillon' sözcüğünden dilimize geçmiştir. Bkz: Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2001.

²⁷ BOA, *DH, İD.*, 161-1/6.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", *OTAM*, Sayı 1, Haziran 1990, s. 89-115; Zekeriya Türkmen, "Balkan Savaşı Sırasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri", *Belleten*, Cilt LXVIII, Sayı 252, Ağustos 2004, Ankara 2005, s. 493.

²⁹ Akgün-Uluğtekin, *a. g. e.*, s. 99-100.

mensup kadınlar, dul ve yetimlere yönelik önemli görevler üstlenmişlerdir. Nitekim Balkan Savaşı'yla ortaya çıkan göçmen akınının cephe gerisinde kadınların da bir takım görevler üstlenmesini zorunlu kılması, hanımlar heyetinin oluşmasına yol açmış ve bunun üzerine 1912 yılı başlarında Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi kurulmuştur³⁰.

Cemiyet içerisinde aktif rol alan kadınlar savaşın mağdur ettiği dul ve yetimler ile yakından ilgilenmişlerdir. Öksüz ve biçare kalan kadınlara ve şehit evlatlarına sanat öğretmek ve bu şekilde felaketzedelerin maiyetlerini temin etmek niyeti ile Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi 29 Mayıs 1913 tarihli toplantısında bir Dârü's-sinâa (sanat evi) tesis edilmesini münasip görmüştür. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne müracaat ederek tamamen Cemiyete bağlı fakat tamamen ayrı bütçe ile idare olunmak üzere bir defaya mahsus olarak 500 lira verildi. Dârü's-sinâa'nın maksadı gelinlik çağına gelmiş ve kimsesiz kalan muhacir genç kızları, biçare ihtiyar kadınları, yetim çocukları korumak ve onlara bir vasıta-i maiyet temin etmektir. Bu şekilde Dârü's-sinâa 29 Temmuz 1913 tarihinde faaliyete başlamış oldu³¹.

Balkan Savaşı mağdurları için Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin faaliyetlerinden başka, İkinci Meşrutiyet döneminde yardım amacıyla birçok kadın cemiyeti kurulmakla³² birlikte savaş sırasında göç eden ve kimsesiz kalan dul ve yetimlere yardım amacıyla kadınlar tarafından kurulan başka cemiyetler de vardır. Bunlardan 1912 yılında kurulan ve öncelikli amacı Balkan Savaşı sırasında göç eden Rumeli göçmenlerine yardım etmek olan Esirgeme Cemiyeti, savaşın dul ve yetimlerine el uzatmak, eski Türk sanatlarını ve dikiş dikmeyi öğretip, iş sağlamak, okul açmak gibi çalışmaları ve milliyetçi faaliyetleri ile tanınmıştır³³. Ayrıca 1913 yılında kurulan Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyeti de bir yardım cemiyeti olarak kurulmuştur. Heyetin öncelikli faaliyetleri yaralı askerlere, kimsesizlere, şehit ve gazi ailelerine, muhacirlere, fakirlere yardım yapmak

³⁰ Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi kuruluşu hakkında bkz: Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 46; Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Konya 2003, s. 150.

³¹ *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dârü's-Sinâası*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339, s. 4; Çapa, *a. g. e.*, s. 47.

³² Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını*, Ankara 1998, s. 38-60.

³³ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB, İstanbul 1996, s. 208-211; Kaplan, *a. g. e.*, s. 40.

amacıyla halk arasında ev ev dolaşıp toplantılar düzenleyerek yardım toplamak, toplanan yardımları iyi bir şekilde değerlendirmek, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yardımcı olmak idi³⁴.

Savaş mağduru yetim çocukların sayısındaki hızlı artış, onların korunması, eğitim ve barınması gibi hususların Osmanlı hükümetinin programına girmesine yol açmıştır. Nitekim, yoksul ve kimsesiz çocukların himayesi 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren uluslararası bir mesele haline gelmeye³⁵ ve uluslararası kamuoyunun etkisiyle muhtaç çocuklar meselesi Osmanlı Devleti'nin gündemini de meşgul etmeye başlamıştı. Osmanlı hükümeti Avrupa'da düzenlenen çocuk hakları ve sorunlarının görüşüldüğü konferansları değerlendirmiş, yetim ve kimsesiz sokak çocuklarının eğitilmelerine ve meslek edinmelerine destek olmaya yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Meclis-i Vükela 1890 tarihinde Belçika'da toplanacak olan ve sokak çocukları ile dilencilik konusunu da görüşecek olan Terk Edilmiş Çocuklar ve Mahkûmlar Uluslararası Konferansı için alınan daveti uygun görmüş ve bu toplantıda Osmanlı Devleti de temsil edilmişti³⁶. Bununla birlikte 13 Temmuz 1913'te Brüksel'de toplanacak olan kongreye³⁷ Osmanlı hükümeti de davet edilmiş ancak gönderilecek delege masrafları için bütçenin yetersizliğinden dolayı kongreye iştirak etmekten vazgeçilmiştir³⁸. Yetim çocukların korunmasına yönelik yurtdışındaki gelişmeleri takip etmeye çalışan hükümet, Birinci Dünya Savaşı'nın

³⁴ Kaplan, *a. g. e.*, s. 44-46.

³⁵ Emine Akyüz, "Çocuk Hakları Bildirisi ve Türk Hukuk Sistemi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 1980, s. 339-340; Nur Yalçın, *Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Çözüm Önerileri*, (Beykent Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 49.

³⁶ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet; Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 214.

³⁷ Uluslararası alanda çocukların korunması ile ilgili bir dernek kurulması fikri ilk olarak 1894 yılında Fransız Jules de Jeune tarafından dile getirilmiştir. Gençlik sorunları, çocuk ve annelerin korunması alanında uluslararası bir merkez kurulması yolunda ilk resmi girişim ise 1912 yılında İsviçre'de gerçekleşmiş, dünya devletlerinin çocuklarının korunması ile ilgili kanunlarını, tüzüklerini, önemli eserlerini toplayarak yapılacak reformların bir yıllıkta yayınlanması, vesayet, gençliğe özen ve çocukların korunmasına ilişkin uluslararası bir anlaşma yapılmasının sağlanması hedeflenmiştir. 1913'de Brüksel'de çocuk koruma bürosu kurulması ile ilgili bir kongre düzenlenmiş, bu kongrede çocuk mahkemeleri, gençliği gözetim ve denetim altında bulundurma örgütü, evlilik dışı çocukların vesayeti, çocuk ölümleri vb. çocuk sorunları tartışılmıştır. Bkz. Emine Akyüz, "Çocuk Hakları Bildirisi ve Türk Hukuk Sistemi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 1980, s. 339-340; Nur Yalçın, *a.g.t.*, 49.

³⁸ BOA, *MF. MKT.*, 1187/37.

arifesinde Balkan Savaşı'nın ağır mağlubiyetinin etkisi henüz sürerken, savaş sırasında şehit düşen askerlerin yetimlerine yardım etmek maksadıyla Sofya'da kurulmuş olan cemiyete benzer bir yardım cemiyetinin Osmanlı Devleti'nde de kurulması için Bulgaristan sefaretinden 10 Haziran 1914 tarihinde cemiyetin teşkilat ve merkez idaresinin talimatnamesini istemiştir³⁹. 20. yüzyılın başından itibaren yetim ve yoksul çocukların sayılarında hızla bir artış görülmesi üzerine Osmanlı hükümeti geniş çaplı olarak söz konusu çocukların eğitim ve barınmalarını sağlamaya yönelik faaliyetlerini arttırmaya, resmi ve kurumsal olarak bir takım girişimlerde bulunmaya başlamıştır.

Balkan Savaşı'nın Osmanlı için büyük bir felakete sonuçlanmasının ardından, İstanbul'a gelen muhacir yetim çocuklar perişan bir şekilde sokakları doldurmaktaydı. Savaş sebebiyle memleketlerini terk ederek Osmanlı hükümetine sığınmış olan Müslüman muhacir çocuklar tahsil ve terbiyeden mahrum kalmışlardır. Mağdur çocukların maruz buldukları sefaletten kurtarılmaları ve ilim, irfan ve marifet sahibi olmalarını temin etmek için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan biri ülke genelinde darüleytamların sayısının artırılması düşüncesi idi. Savaş sırasında babaları şehit veya gazi olan Osmanlı asker çocuklarının terbiye ve tahsilleri için her vilayet ve kaza merkezinde birer darüleytam tesis edilmesinin faydalı olacağı hakkında Harbiye Nezareti'nin telkinlerde bulunması üzerine darüleytamlar tesis edilinceye kadar dokuz yerde yatılı ibtidaî mektepler açılması düşünülmüş ve Maarif Nezareti'nce 6 Milyon 57 bin küsur tahsisat öngörülmüştü. Fakat Babıali tarafından mali durum göz önünde bulundurularak bu ödenek uygun görülmemiş, Serasker-i Sabık Rıza Efendi ve Mabeynci Ragıb Efendi gibi bazı zatların rütbelerinin iadesi mukabilinde gerekli eytamhanelerin tesis masraflarını temin etmenin mümkün olabileceği ümit edilmiş ve gereğinin yapılması düşünülmüştür⁴⁰. Bunun üzerine Sunuf-ı Mekatib-i Muhtelif Müfettişliği tarafından darüleytamların tesis edilmesi hususunda hazırlanan talimatname, ilgili makamlara gönderilerek her vilayette darüleytamların tesis edilmesine karar verilmiştir⁴¹. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki sanayi mekteplerine 1915 yılında kabul edilecek talebeden hiç olmazsa % 30 veya 40'ının muhacir çocuklardan seçilmesi Dahiliye Nezareti

³⁹ BOA, *DH. İ. UM.*, 89-01/1-57.

⁴⁰ BOA, *MF. MKT.*, 1186/40.

⁴¹ BOA, *BEO.*, 4244/318252; *MF. MKT.* 1194/23. Her vilayette ibtidaî ve rüşdî derecesinde leyfî olarak oluşturulması öngörülen “*Malûlîn-i Guzât ve Şühedâ-yı Askeriye-i Osmaniye Dârüeytâmı*” talimatnamesi için bkz. BOA, *BEO.*, 4246/318376.

tarafından Muhacirin Müdüriyeti'nden rica edilmiş ve gerekli girişimlerde bulunulmuştur⁴².

Hükümetin Balkan Savaşı sırasında dul, yetim ve emekli gibi ihtiyaç sahiplerine maaşların ödenmesi hususunda itinalı davranmakla birlikte ekonomik sıkıntıların artması, maaşların ödenmesinde aksaklıklara sebep olmuştur. Dul ve yetimlere maaş tahsis edilmesi Balkan Savaşlarından daha önce yürürlüğe girmiş bir uygulama idi. 1851 yılında Eytam Nezareti'nin kurulmasının ardından yetimlerin sosyal haklarının güvenceye alınması yönünde ciddi adımlar atılmıştır⁴³. Tanzimatın getirdiği bürokraside kurumsallaşma sürecinin bir sonucu olarak emekli, dul ve yetim maaşları gibi konular gündeme gelmiş ve tekaüd sandıkları çerçevesinde bir takım düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı hükümeti tarafından kapsamlı bir teşebbüs Askeri Tekâüd Sandığı'nın⁴⁴ kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Askeri Tekâüd Sandığı'nın 1869 tarihli nizamnamesi ile subay, astsubay ve diğer personelin dul ve yetimlerine bağlanacak aylık maaş hususu ayrıntılarıyla saptanarak maddeler halinde belirlenmiştir⁴⁵. Bu tarihten itibaren vefat eden askerlerin geride bırakmış oldukları yetim ve dullara tahsis edilecek maaşların tespiti ve ödenmesine ilişkin bir takım düzenlemeler yapılmıştır⁴⁶.

İkinci Meşrutiyet döneminde de yetim ve dullara maaş tahsisine devam edilmiştir. Nitekim 10 Haziran 1909 tarihli Askeri Tekâüd Sandığı Dahili Nizamnamesi, Dersaadet'te ve taşrada bulunan emekli, yetim ve askeriyeye mensup görevlilerin dullarına maaş bağlanması ve usulü ile ilgili bir takım

⁴² BOA, *DH. UMVM.*, 78/14.

⁴³ Eytam Nezareti'nin kurulmasının hemen ardından 31 Aralık 1851 tarihinde Eytam Nizamname'si yayınlanarak merkez ve taşrada kurulacak eytam idareleri, işleyişleri ve eytam sandıkları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bkz. *Düstür*, Tertip 1, Cilt 1, s. 270-281. Eytam Nezareti'nin kurulması ardından Eytam İdareleri ve Sandıkları oluşturulması ve işleyişleri ile yetim haklarının korunması için yapılan çalışmalar hakkında bkz: Mehmet Çanlı, *a. g. m.*, s. 61.

⁴⁴ Yunus Özger, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekâüd Sandığı (1865-1923)*, İstanbul 2011.

⁴⁵ Özger, *a. g. e.*, s. 122-123.

⁴⁶ 1881 tarihli Asâkir-i Berrîye Tekâüd Kanûnnâmesi ile askerde veya mütekaid iken vefat eden askeriyeye mensuplarının dul ve yetimlerine verilecek maaşlar ve bu maaşların idaresi için Harbiye Nezareti dairesinde bir emekli sandığı kurulması kararlaştırılmıştır. Bkz: Özger, *a. g. e.*, s. 138-140. 8 Mart 1886 tarihli nizamname ile vefat eden askerlerin rütbelere göre geride bırakmış oldukları yetim ve dullara verilecek maaşın tahsisi ve ne kadar maaş verileceği tespit edilmiştir. Bkz. *Ceride-i Mehâkim*, No. 341, 8 Mart 1302, s. 3375-3379.

hükümler içermektedir⁴⁷. 24 Ağustos 1909 tarihli Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu'na göre kara ve deniz bütün erkân, ümera, zabıtlar, tabipler ve sağlık memurları ve askeri kalelerde görevli olan memur ve kâtipler ile diğer tüm askeriye mensupları ile erlerin vefatından sonra geride kalan dul ve yetimlere maaş tahsis edilmesine karar verilmiştir⁴⁸. Böylece Osmanlı Devleti'nin sosyal yardım politikası çerçevesinde dul ve yetimler devletin gözetimi altına alınmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemelerin bir uzantısı olarak Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında savaşın mağdur ettiği dul ve yetimlere maaş tahsisine devam edilmiştir. Bununla birlikte ekonomik sıkıntılar ve memurların liyakatsizliği dolayısıyla maaşların düzenli ödenmesinde bir takım aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Bu durum ise iktidara yönelik muhalefetin artmasına sebep olmuştur. Maaşlarını alamayan dul, yetim ve ihtiyaç sahiplerinin hükümet aleyhinde propagandalarını arttırması yönünde ciddi bir potansiyel oluşturması üzerine hükümet bu kesimin maaşlarının geciktirilmemesi suretiyle gerekli tedbirlerin alınması için emir vermiştir. Nitekim iktidarda bulunan İttihat ve Terakki yönetimine karşı muhalefetin oluşmasında maaşlarını düzenli olarak alamayan dul, yetim ve emeklilerin büyük bir rol oynadığı yönünde uyarı niteliğinde İttihat ve Terakki yöneticilerine bir ihbar mektubu gönderilerek bir an önce gerekenin yapılması ve söz konusu muhtaçların maaşlarının geciktirilmemesi tavsiye edilmiştir⁴⁹.

Balkan Savaşı'nın ardından merkezin elinden çıkan bölgelerde yaşayan ahalden emekli, dul ve yetimlerin maaşlarının ödenmeye devam edilmesi konusu ise muğlak kalmıştır. Birinci Balkan Savaşı sonunda Rumeli'nin büyük bir kısmının Osmanlı'nın elinden çıkmasından ve idarî değişiklik olmasından dolayı bölgede bulunan dul, yetim, emekli ve asker gazilerine hükümetçe ödenen maaşın mahalli ödenekten karşılanması uygun görülmüştür. Barış görüşmeleri sırasında da murahhaslara verilecek talimatın bu görüşe uygun olması, Meclis-i Vükela'da görüşülmesinin ardından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir⁵⁰. Nitekim Bulgaristan ile yapılan barış antlaşması gereğince Osmanlı hükümeti Meriç Nehri'nin batısındaki topraklardan el çekmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla 11 Ocak 1914 tarihinde Bulgaristan hudutları dâhilinde kalan yerlerde yaşayan ve daha

⁴⁷ *Düstûr*, Tertip 2, Cilt 1, s. 230-235.

⁴⁸ *Düstûr*, Tertip 2, Cilt 1, s. 704-708.

⁴⁹ BOA, *DH.*, *İD.*, 16-1/71. 12 Ekim 1913 tarihli bir belgede Osmanlı hükümetinin memur, emekli, işsizler ile dul ve yetimlerin 22 Ekim 1913 tarihine kadar birikmiş maaşlarının ödenmesi, selden zarar gördükleri belirtilerek ihtiyaçlarının acilen karşılanması için Meclis-i Vükela'ca bir takım tedbirler alındığını görmektedir. Bkz: BOA, *MV*, 181/10.

⁵⁰ BOA, *BEO*, 4121/309015; *MV*, 171/81.

önce Osmanlı hükümeti tarafından maaşlarının ödendiği mülkiyeye ve askeriyeye mensup olan emekliler ile dul ve yetim maaşlarının artık ödenemeyeceğinden tasarrufunun Bulgar hükümetine bırakılmasına karar verilmiştir⁵¹.

Hükümet tarafından savaşın daha çok ekonomik ve sosyal buhranından etkilenenlere gereken yardımlar yapıldığı gibi dul ve yetimlerin barınma, istihdam, iâşe ve eğitimlerinin temin edilmesi hususunda özel kuruluşlar ile şahsî yapılan yardımların da önemli bir katkısı olmuştur. Balkan Savaşları şehitlerinin geride bıraktıkları dul ve yetimlere yönelik devlet merkezli olarak yapılan yardımların yanında hem yurt içi, hem de yurt dışından şahsî yardımlar da yapılmıştır. Bu yardımlar daha çok Hilal-i Ahmer, Donanma-yı Osmanî, Müdafaa-i Milliye gibi savaşın yaralarını sarmak amacıyla faaliyet gösteren cemiyetler vasıtasıyla yapılmıştır.

Konya'nın Ilgın kazası ahalisi yoksul durumda olmasına rağmen buradaki Hilal-i Ahmer Şubesi Balkan Savaşı'nda gazi olanlara, şehit dul ve yetimlerine yardım amacıyla Donanma-yı Osmanî ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 25 liranın yanında eldiven, çorap, yorgan, gömlek vs. olmak üzere toplam 1043 parça eşya ile nakdî ve aynî olarak halktan yardım toplayıp göndermiştir⁵². Bu bağış ile halk, bütçesini açacak derecede hamiyet göstermiştir. Bunun üzerine Ilgın Hilal-i Ahmer Şube başkanı merkez şubeden halkın şevk ve gayretini arttırmak amacıyla yardım miktarının bir gazete sütununda yayınlanmasını talep etmiştir⁵³.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumdan müteessir olan ve Osmanlı vatandaşlarının acısına ortak olan yurt dışındaki Müslümanlar da, Balkan Savaşları'ndan muzdarip olanlara yardım elini uzatmışlardır. Dünyanın dört bir yanında, Güney Asya'da, Afrika'nın birçok şehirlerinde ve Bakü'de yardım kampanyaları başlatmışlar; özellikle kimsesiz, yetim ve dullara maddî ve manevî yönden destek olmaya çalışmışlardır.

⁵¹ BOA, *MV*, 184/34. Nitekim Balkan Savaşı'ndan önce de böyle bir usul uygulanmıştır. Trablusgarp Savaşı sonrasında İtalya ile yapılan antlaşma gereğince Osmanlı yönetiminden ayrılan Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan mülkî ve askerî emekli, dul ve yetimlerin maaşlarının ödenmesinden vazgeçilmiş ve ödeme, İtalya hükümetinin tasarrufuna bırakılmıştır. Bkz. BOA, *MV*, 176/65. Elden çıkan Kuzey Afrika topraklarında yaşayan muhtaçlar için 29 Mayıs 1913 tarihinde alınan karar Balkan Savaşı'nın sonunda Rumeli'de kaybedilen bölgelerde de aynen uygulanmıştır. Bkz. BOA, *MV*, 184/34.

⁵² Kızılay Arşivi (*KA*), 27/62; 27/62-1.

⁵³ *KA*, 27/62.

Bunlardan Bakü Müslümanları savaş dolayısıyla mağdur olan yetimleri düşünerek Edirne’de inşa olunan Darüleytam masrafları için 10.000 rupyeyi Osmanlı Bankası aracılığıyla göndermişlerdir⁵⁴.

Hindistan’ın Delhi bölgesi Müslümanları tarafından 7 Kasım 1912 tarihinde 300 İngiliz Lirası, Balkan Savaşı’nda yaralanan Osmanlı askerinin tedavisi ve şehit olan askerlerin dul ve yetimlerinin ihtiyaçlarının karşılanması adına 5 Aralık 1912 tarihinde 373 İngiliz Lirası Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne teslim edilmiştir⁵⁵. 10 Aralık 1912 tarihinde Hindistan’ın Panipat şehri İslam ahalisi tarafından savaş sırasında yaralanan ve şehit olan Osmanlı askerlerinin dul ve yetimlerine bir fayda sağlaması için Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla ilk taksit olarak 200 İngiliz Lirası ve hemen ardından da 100 İngiliz Lirası gönderilmiştir⁵⁶. Yine aynı fona aktarılması için Hindistan’ın Ravalpindi şehriden 17 Aralık 1912 tarihinde 167 İngiliz lirası, 11 Kasım ve 26 Kasım tarihlerinde de toplam 5500 rüpye gönderilmiştir. Yardımda bulunan şahıslar, toplanan meblağın sağ salim yerine ulaşip ulaşmadığını belirten bir telgrafın kendilerine ulaştırılmasını istemektedirler. Zira bu şekilde bir telgrafın gönderilmesi yardımların yerine ulaştığı hususunda merak ve şüpheleri gidereceğinden daha çok yardım toplanmasına vesile olacağı belirtilmiştir⁵⁷. Hindistan’ın Miret şehri eşrafından Bombay’daki Hindistan Milli Bankası vasıtasıyla Balkan Savaşı’nda şehit olanların ailelerinin acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bireysel bağışlar yapılmıştır. Buna göre Kasım 1912’de 400, Aralık 1912’de de 700 İngiliz Lirası gönderilmiştir⁵⁸. Balkan Savaşı’nda yaralanan askerlere yardım amacıyla 11 Ocak 1913 tarihinde Canpot şehri Müslümanları tarafından 167 İngiliz Lirası⁵⁹, yaralanan askerler ile şehit olan askerlerin dul ve yetimlerine verilmek üzere Singapur Müslümanları tarafından 30.310.30

⁵⁴ BOA, *BEO.*, 4262/319627; *MV.*, 234/10. 10000 Rüpye’nin mukabili 1162 Osmanlı Lirası 79 Kuruş bkz. BOA, *DH. KMS.*, 17/7.

⁵⁵ BOA, *HR. TO.*, 543/42.

⁵⁶ BOA, *HR. TO.*, 543/52.

⁵⁷ Hindistan’ın Ravalpindi Müslümanları Osmanlı’nın içine düştüğü durumdan müteessir olduklarını bildirmekle birlikte gönderdikleri meblağın yerine ulaştığından emin olmak istemişlerdir. Çünkü 11 Kasım 1912 tarihinde 500 Rüpye ve 26 Kasım 1912 tarihinde 5000 Rüpye Lahor’da yayınlanan Zemindar Gazetesi başyazarına gönderilmiş ancak mezkür meblağın ulaştığına dair herhangi bir haber alınmamıştır. Bu durum yardım eden şahısları endişelendirmiş ve şüphelenmelerine sebep olmuştur. Bu sebeple gönderilen meblağın amacına uygun olarak kullanıldığından emin olmak için makbuz talebinde bulunmuşlardır. Bkz: BOA, *HR. TO.*, 543/64.

⁵⁸ BOA, *HR. TO.*, 543/41.

⁵⁹ BOA, *BEO.*, 4132/309884.

Frank Osmanlı Bankası aracılığıyla gönderilmiştir⁶⁰. Hindistan'dan yapılan bu yardımların dışında yalnızca savaş sırasında yaralanan askerlere, şehit düşen askerlerin dul ve yetimlerine mahsus olmak üzere Asya'da Aurangabad, Feyzabad, Barabanki, Şahabad (İslamabad), Sitapor(?), Raybarelli(?) gibi Müslümanların yaşadığı şehirlerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla toplam 1000 İngiliz Lirası gönderilmiştir⁶¹.

Hindistan'ın Güney Batısı'nda yer alan ve İngiliz sömürgesi olan Moris Adası'nda yaşayan Müslümanlar, savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevî desteklerini esirgemeyerek birçok miting ve bağış kampanyaları düzenlemişlerdir. Moris Adası Müslümanları ilk defa 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında yaralanan harp mağdurları, dul ve yetimler için yardım kampanyaları düzenlemişler ve toplanan 2000 İngiliz Lirası'nı Londra Büyükelçiliği vasıtasıyla İstanbul'a göndermişlerdi. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında da bu türden kampanyalara devam etmişlerdir. Balkan Savaşları sırasında ise Moris Adası'nda bir şehbenderlik mevcut olmayıp ada Müslümanları yardım kampanyalarını ve mitingleri herhangi bir kurumun öncülüğü olmadan kendi gayretleriyle organize etmişlerdir. Bu faaliyetlerin organizatörü Gulam Muhammed İshak'tır. Osmanlı hükümeti ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile irtibata geçerek adada düzenlenen yardım kampanyaları ve mitingler hakkında bilgi verip toplanan yardımları göndermiştir. Gulam Muhammed'in Kasım 1911 tarihinden Mayıs 1912 tarihine kadar dört defa göndermiş olduğu mektuplardan adada toplanan bağışlar ve miktarları hakkında bilgi sahibi olmaktayız⁶².

Port Louis Müslümanları, savaşta hayatını kaybeden Müslümanların İslam dini uğruna şehit olduklarından kendilerinin de onların geride bıraktıkları yardıma muhtaç ailelerine yardım etmeleri gerektiğini düşünerek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun için Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren belirli aralıklarla mitingler tertip etmişlerdir⁶³. Port Louis'teki yardımların organizatörlüğünü yapan Gulam Muhammed İshak tarafından 28 Aralık 1913 tarihinde Trablusgarp ve Balkan savaşları mağdurlarına yardım etmek,

⁶⁰ BOA, *BEO.*, 4175/313098.

⁶¹ KA, 98/129. Aynı belgede yardım gönderen şehir isimleri ve yardım miktarları teferruatıyla yer almaktadır.

⁶² Moris Adası Müslümanlarının yardımları hakkında teferruatlı bilgi hakkında bkz. M. Zahit Yıldırım, "Moris Müslümanlarından Trablusgarp ve Balkan Savaşı Mağdurlarına Yapılan Yardımlar", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, Aralık 2009, s. 55-60.

⁶³ Port Louis şehri Müslümanları ilki 5 Kasım 1911 tarihinde olmak üzere 22 Aralık 1912, 22 Şubat 1913 ve 28 Aralık 1913 tarihlerinde mitingler düzenlemişlerdir. Bkz: Yıldırım, *a.g.m.*, s. 60-63.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne her sene daimi yardım gönderilmesini temin etmek ve Moris Adası'ndaki Müslüman çocuklar için bir Darüleytam tesis etmek maksadıyla bir miting tertip edilmiştir⁶⁴. Mitingin hemen akabinde 1700 İngiliz Lirası gönderilmiş ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne her sene bir miktar yardım gönderme arzusunda oldukları belirtilmiştir⁶⁵.

Sind Haydarabad Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 700 Lira Deutsche Bank aracılığıyla savaş yetim ve dullarına verilmek üzere İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilmiştir. Yapılan yardım hakkında yazılan 5 Aralık 1912 tarihli mektupta daha çok yardım toplayıp göndermeye ve savaşların sebep olduğu mağlubiyetler dolayısıyla zedelenen İslam şerefine kurtarılması için çaba göstereceklerinden bahsedilmektedir⁶⁶.

Güney Afrika'da Cape Town'da İslam ahalesinin İbrahim Efendi öncülüğünde teşkil ettikleri cemiyet tarafından savaş mağdurlarının (gazi, dul, yetim) ihtiyaçlarını karşılamak üzere belirtilen şehirdeki şehbenderlik vasıtasıyla İstanbul Hilal-i Ahmer merkez şubesine 18 Aralık 1912 tarihinde 20 Sterlin değerinde bir çek gönderilmiştir⁶⁷. 22 Eylül 1913 tarihinde Güney Afrika'da Durban şehri Müslümanları Ramazan Bayramı'nda yetim, dul ve gazilere verilmek üzere 400 poundluk yardımı İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne göndermişlerdir⁶⁸.

Osmanlı Bankası tarafından Wolksrust'taki Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ve Müslüman Kadın ve Çocuklara Yardım Fonu'na aktarılmak üzere 20 Mart 1913 tarihinde toplam 74. 5 Türk Lirası değerinde bağış yapılmıştır⁶⁹.

Belgrat Uluslararası Kızılhaç Ajansı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden savaştan dolayı yetim kalan çocuklar için faaliyet gösteren hayır kurumlarının adreslerini isteyip⁷⁰ yapmak istedikleri bağışları Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne göndermeyi ve dağıtımın cemiyet aracılığıyla yapılmasını tercih ettiklerini belirtmişlerdir⁷¹.

Sonuç olarak, Balkan Savaşları Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de sahip olduğu topraklarını kaybederek bu topraklardan geri çekilmesine sebep olmuş ve bölgede yaşayan Türkler, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bölgelere göç etmişlerdir. Yaşanan göçlerle

⁶⁴ BOA, BEO., 4263/319655; KA, 98/153; KA, 101/118.

⁶⁵ BOA, BEO., 4263/319655.

⁶⁶ KA, 96/239.

⁶⁷ KA, 96/33.

⁶⁸ KA, 101/46.

⁶⁹ KA, 231/45.

⁷⁰ KA, 226/324; 226/319.

⁷¹ KA, 226/303.

ŞEYMA DERECİ

birlikte sosyal düzenin bozulması gibi problemler de artmıştır. Bu sebeple hükümet muhacirlerin sorunlarıyla ilgilenmek ve onların iskân, istihdam, bakım ve emniyetlerini sağlamaya yönelik bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Sosyal yardımların yapılması hususunda öncelikli olarak itina gösterilen kesim, askerî personelin ve şehit olan askerlerin ardında kalan yoksul aileler, dul ve yetimler olmuştur. Tanzimat dönemiyle birlikte genel olarak devlet kademelerinde kurumsallaşmanın ve modern anlamda sosyal devlet olgusunun yerleşmesinin de bir sonucu olarak, Osmanlı hükümeti söz konusu bakıma muhtaç tebaası için bir takım teşebbüslerde bulunmuştur. Buna göre kimsesiz asker ailelerine ve asker dullarına maaş tahsis edilmiş, dul ve yetim olan muhacirlerin ve evsiz barksızların darülaceze, dulhane, islahhane vs. gibi uygun yerlere iskân, kabiliyetlerine göre iş alanlarına istihdam edilerek güvenlikleri sağlanmış, yetimlerin eğitim ve öğretilmelerinin temin edilmesine yönelik tedbirler alınmıştır. Devlet merkezli yapılan bu yardımların uygulanmasında dönemin yardım cemiyetlerinin faaliyetlerinin de önemli derecede katkıları olmuştur. Savaşın mağdur ettiği dul ve yetimlere yurt dışından ilgi gösterilmiş ve özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla söz konusu muhtaçlara harcanmak üzere Müslümanların yaşadığı bölgelerden nakdî yardımlar gönderilmiştir. Bununla birlikte her ne kadar bir takım tedbirler düşünülmüş veya uygulamaya geçirilmiş olsa da Balkan Savaşları'nın sonucunda oluşan sosyal kargaşa, ekonomik olanakların yetersizliği ve savaşın hemen akabinde Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, yardım uygulamaları ve kampanyalarının yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bu da sosyal problemlerin çözümünü zorlaştırdığı gibi daha geniş çaplı önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO., 4121/309015.

BEO., 4132/309884.

BEO., 4175/313098.

BEO., 4244/318252.

BEO., 4246/318376.

BEO., 4262/319627.

BEO., 4263/319655

DH. UMVM., 116/31.

DH. İ. UM., 89-01/1-57.

DH. İD., 161-1/6.

BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA DUL, YETİM VE KİMSESİZLERİ KORUMAYA YÖNELİK SOSYAL
YARDIM UYGULAMALARI

- DH. KMS.*, 17/7.
DH. MB. HPS. M., 11/33.
DH. UMVM., 116/40.
DH. UMVM., 78/14.
DH. İD., 16-1/71.
DH. ŞFR., 103/77.
HR. TO., 543/42.
HR. TO., 543/52.
HR. TO., 543/64.
HR.TO., 543/41.
MF. MKT., 1194/23.
MF. MKT., 1186/40.
MF. MKT., 1187/37.
MF. MKT., 1210/83.
MV., 171/81.
MV., 176/65.
MV., 181/10.
MV., 184/34.
MV., 234/10.
Kızılay Arşivi (KA)
KA., 101/118.
KA., 101/46.
KA., 226/303.
KA., 226/324.
KA., 226/319.
KA., 231/45.
KA., 27/62.
KA., 27/62.
KA., 62-1.
KA., 96/239.
KA., 96/33.
KA., 98/129.
KA., 98/153.

II. Araştırma Eserler

- Akgün, Seçil Karal-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002.
Akyüz, Emine, "Çocuk Hakları Bildirisi ve Türk Hukuk Sistemi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 1980, s. 339-365.

Alp, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt II, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Ceride-i Mehâkim, No. 341, 8 Mart 1302.

Çanlı, Mehmet, "Eytam İdaresi ve Sandıkları", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XIV, Ankara 2002, s. 57-73.

Çapa, Mesut, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", *OTAM*, Sayı 1, Haziran 1990, s. 89-115.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Düstür, Tertip 2, Cilt 1, 5.

Düstür, Tertip 1, Cilt 1.

Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

Eryüksel, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Dul ve Yetimler", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 8, 1998, s. 331-344.

Güngör, Servet, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Bir Hayır Örgütü: Darülaceze Müessesesi", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 81, Sayı 463-464, Haziran/Eylül 2009, s. 157-180.

Güran, Tevfik, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar; Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2006.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Halka Doğru, Sayı 47, 27 Şubat 1329.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK, Ankara 1990.

Kaplan, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını*, Ankara 1998.

Kocacık, Faruk, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları I*, Ed. Halil İnalçık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry, İstanbul 1980, s. 137-190.

Kurnaz, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB, İstanbul 1996.

Martal, Abdullah, "Osmanlı İmparatorluğunda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler", *Kebikeç*, Sayı 9, Yıl 5, 2000, s. 35-42.

Os, Nicola A. N. M. Van, "Taking Care of Soldiers' Families: The Ottoman State and the 'Muinsiz Aile Maaşı' ", *Arming the State, Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, Ed. Eric J. Zürcher, New York 1999, s. 95-110.

Özbek, Nadir, "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1999, Sayı 182, s. 75-84.

BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA DUL, YETİM VE KİMSESİZLERİ KORUMAYA YÖNELİK SOSYAL
YARDIM UYGULAMALARI

-----, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları 1839-1918”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 83, Kış 1999/2000, s. 111-131.

-----, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 92, 2002, s. 7-33.

-----, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet; Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Özger, Yunus, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaüd Sandığı (1865-1923)*, İstanbul 2011.

-----, “Tanzimat Sonrasında Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüt Kanunnamesinin Tahlili”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, Güz 2011, s. 201-237.

Öztuna, Yılmaz, “Balkan Savaşları Kronolojisi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 110, Bahar 2012, s. 23-26.

Öztürk, Nazif, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 433-446.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Şen, Murat, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 514-527.

Şimşir, Bilal, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Tepekaya, Muzaffer - Leyla Kaplan, “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Konya 2003, s. 147-202.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dârü’s-Sinâası, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339.

Türkmen, Zekeriya, “Balkan Savaşı Sırasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri”, *Belleten*, Cilt LXVIII, Sayı 252, Ağustos 2004, Ankara 2005, s. 483-518.

Yalçın, Nur, *Türkiye’de Çocuk İstismarı ve Çözüm Önerileri*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Yazıcı, Nesimi, “Osmanlı’da Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XLVIII, Sayı 1, 2007, s. 30-45.

Yıldırım, M. Zahit, “Moris Müslümanlarından Trablusgarp ve Balkan Savaşı Mağdurlarına Yapılan Yardımlar”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XI, Sayı 2, Aralık 2009, s. 49-64.